

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Імені М.П.Драгоманова

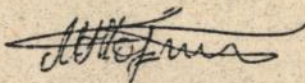
На правах рукопису

ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло Миколайович

ОЯКОНІМІЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

10.02.02 – українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1993

AB 28811

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі української мови філологічного факультету Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Бевзенко Степан Пилипович

Офіційні опоненти - член-кореспондент АН України,
доктор філологічних наук
Німчук Василь Васильович

кандидат філологічних наук,
доцент Симонова Катерина Степанівна

Провідна організація - кафедра української філології
і загального мовознавства
Київського державного педагогічного
інституту іноземних мов

Захист відбудеться "14" січня 1994 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.03 в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова (252030, м.Київ - 30, вул.Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "15" грудня 1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Вшишев ВИШНЕВСЬКА Г.П.

ДВ - 20.01.11

Актуальність дослідження ойконімії визначається дедалі зростаючим інтересом мовознавців до вивчення структури та історії найменувань поселень, що зафіксовано в рішеннях VI республіканської ономастичної конференції (Одеса, 1990р.), яка визначила ойконіміку пріоритетним напрямком у вивченні власних назв. Існує гостра необхідність уточнити українськомовні форми ойконімів, ад'ектонімів та катойконімів, а також зареєструвати теперішні і колишні назви населених пунктів, особливо невеликих, зникаючих, що становить велику цінність і для науки, і для культури нашого народу. Це тим більш важливо, що саме описова ономастика дає матеріал для висновків та узагальнень ономастиці теоретичній, виступає тим фундаментом, на якому будуються інші аспекти ономастичних досліджень.

Об'єктом дослідження є ойконімія Південно-Західного Поділля як окремого регіону історико-географічної області України.

Предмет дослідження - записи назв поселень, зроблені протягом 1983-1993рр. на території 12 південних і частково центральних районів сучасної Хмельницької області, а також матеріали довідників адміністративно-територіального поділу, географічних словників, карт, стародавніх актів тощо.

Виділення Південно-Західного Поділля як об'єкта для вивчення ойконімії правомірне, оскільки, по-перше, ця територія була місцем розселення давньосхіднослов'янських племен тиверців та уличів; по-друге, населені пункти протягом тривалого часу перебували у складі цілісних, відокремлених від інших адміністративно-територіальних одиниць, що певним чином відбилося в семантичній і словотвірчій структурі ойконімії краю; по-третє, за прийнятою в ойконімії традицією, досліджувана територія відділяється водними об'єктами (річками Дністер, Збруч, Південний Буг і Бужок), що дає право називати її Дністровсько-Бузьким межиріччям.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні проблем становлення та функціонування ойконімічної системи, зокрема у розв'язанні таких завдань: вивчення історії формування ойконімії досліджуваної території у зіставленні з назвами населених пунктів суміжних районів, аналіз їх семантико-словотвірчої структури, встановлення типології, виявлення зв'язку

ойконімів з іншими мовними мікросистемами, характеристика впливу екстралінгвальних факторів на місцевий ойконімікон.

У дослідженні стан ойконімної системи показаний у статичній і динамічній, тому використовувалися і синхронічний, і діасинхронічний методи; як допоміжні, функціонують також прийоми лінгвістичної статистики і лінгвогеографії. Ойконіми розглядалися переважно в лексикологічному, лексикографічному, історичному, географічному та логічному аспектах, що зумовило вибір і основних етапів роботи: збирання ойконімного матеріалу і мовна атрибуція його; інвентаризація і класифікація назв; стратиграфічний, диференційний і генетичний аналізи; етимологічний, словотвірний і структурний аналізи; статистичний аналіз і вияв ойконімічних ареалів; перевірка правильності висновків.

Наукова новизна полягає в тому, що робота є першим монографічним дослідженням загальних і регіональних проблем ойконімії Південно-Західного Поділля у зіставленні з іншими системами української мови. Дисертація виконана на основі матеріалу, який комплексно вивчається вперше. Результатом цього є укладання словника ойконімів, до якого включені усі назви поселень краю.

При групуванні ойконімів за семантичними та словотвірними ознаками чітко розділені класифікації назв поселень за семантикою твірного слова, за мотиваційними відношеннями, які виникали між денотатом і назвою, та за власне способом творення. Одночасно були встановлені взаємозв'язки різних типів ойконімів, що якраз і дало змогу виконати всебічний аналіз ойконімії досліджуваного регіону. Це відбилося також і в прагненні конкретизувати ряд теоретичних положень ойконіміки; зокрема, при розгляді питання динаміки ойконімної системи встановлюється причина появи варіантів ойконімів і вводиться поняття "коефіцієнт стабільності власних назв"; у складі лексико-семантичних і словотвірних типів назв поселень характеризуються фіто- і зоофорні ойконіми, омонімічні назви типу "ойконім - інший онім", "ойконім - апелятив" і їх взємовідносини, описується явище бінарної опозиції тощо. Ці всі положення і виносяться на захист.

Теоретична значимість дослідження полягає в науково обгрун-

тованій характеристиці ойконімії Південно-Західного Поділля; результати її можуть бути використані в наукових працях з історичної лексикології та топоніміки, під час читання спецкурсів з ономастики, при побудові загальної теорії ономастичних систем.

Практична значимість визначається можливим використанням висновків з історії та етимології назв при складанні ойконімічних словників, довідників адміністративно-територіального поділу, історії міст і сіл Поділля. Результати аналізу назв населених пунктів Дністровсько-Бузького межиріччя можуть використовуватися мовознавцями, істориками, географами, педагогами, краєзнавцями, тим більше, що частина матеріалу відповідає запитам прикладної ономастики.

Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені у 10 публікаціях і в доповідях на VI республіканській ономастичній конференції та на засіданнях кафедри української мови Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова і кафедри української та російської мов Уманського державного педагогічного інституту ім. П. Г. Тичини.

Структура роботи зумовлена тим, що за основу дослідження взято регіональну методичку, яка дає змогу включити у сферу вивчення практично всі найменування поселень невеликої території, глибше і компетентніше, у зіставленні з місцевими природно-географічними та виробничо-господарськими даними, розглянути кожен ойконім. Регіональним є дослідження Галаса К. Й., Карпенка Ю. О., Лободи В. В., Черняхівської Є. М. та інших. Результати такого вивчення онімії можуть бути оформлені або у вигляді певних семантичних і структурних класів чи підкласів онімів, які ілюструвалися б прикладами, взятими із місцевого ойконімікону, або у вигляді словника назв населених пунктів краю. У роботі використаний другий спосіб як такий, що не тільки характеризує семантико-словотворчі особливості ойконімії досліджуваного району, а й дозволяє зареєструвати всі форми існуючих і зниклих поселень з надією на майбутні дослідження, порівняння та узагальнення.

Введення ойконімічного словника у структуру дисертації вплинуло і на відповідну її побудову: вступ, основна частина і

висновки; додаються також умовні скорочення, список використаної літератури і таблиці.

Вступ складається із трьох параграфів.

У першому із них ("Ойконіміка як єдність лінгвістичних, географічних та історичних відомостей про населений пункт") обгрунтовується актуальність дослідження, визначається його предмет, об'єкт та основні завдання.

Сучасна ономастика відкидає ізольований розгляд окремих імен і висуває як попередню умову для їх вивчення врахування різноманітних факторів, які так чи інакше впливали на формування систем онімів. Стосовно ойконіміки ця вимога яскраво проявляється в обов'язковому поєднанні лінгвістичних, географічних та історичних відомостей про певний населений пункт. Звичайно, головна роль у дослідженні ойконімів відводиться лінгвістиці, оскільки вона - ключ для розуміння і усвідомлення інформації назви.

Тісно пов'язані з іншими групами власних назв, ойконіми мають з ними і спільні властивості, якими вони відрізняються від апелативної лексики. Основними з них вважають: позначення онімами одиничних, окремих предметів; локалізованість денотатів; вторинність імен у зіставленні з апелативами; значна кількісна перевага власних назв над загальними і одночасно обмеженість кола людей, яким вони відомі; підвищений вплив позамовних факторів на функціонування онімів; безперервність процесу творення нових власних назв; неможливість прямого перекладу власних назв на інші мови; функціональна обмеженість онімічної системи, охоплення нею лише частини мовних елементів, нездатність утворити повноцінний текст.

У той же час ойконіми мають і свої, відмінні від інших груп онімів, особливості. Разом із гідронімами і антропонімами вони становлять цікавий матеріал для вивчення минулих етапів розвитку мови. Серед назв населених пунктів наявний емоційний, суб'єктивно-оціночний фактор, який особливо активно почав проявлятися після 1917 р. у вигляді так званих "ідеологічних" назв (Новтневе, Льбомирівка). Ойконіми часто мотивуються назвами гідрооб'єктів та особовими іменами, зворотний процес менш активний. Наявні численні випадки онімічної омонімії типу

"ріка - місто", "гора - село" (наприклад, р.Смотрич - с.т.Смотрич, гора Сокіл - с.Сокіл). На шкелі "зрозумілості" ойконіми займають проміжне місце між гідронімами і мікротопонімами. У ХХ ст. номінація поселень відбувається у законодавчому порядку, більшість назв має прозору етимологію.

У другому параграфі - "Ойконімія Південно-Західного Поділля у працях вітчизняних учених" - підкреслюється, що ця територія ще не була об'єктом ґрунтовних ойконімічних досліджень, і однією з основних причин цього є майже повна відсутність українських джерел за попередні віки, перекирення фонетичної та морфологічної будови місцевих назв при фіксації їх іноземцями, пізня поява повних географічних словників та інших довідкових праць. Однак у роботі, з метов покладання на фактологічну основу ойконімічного процесу, використані, в міру можливостей, свідчення більшості джерел, які до нас дійшли. Основними з них є "Архив Юго-Западной России...", "Źródła dziejowe", видання грамот XIV-XV ст., писаних староукраїнською мовою (упорядники Пещак М.М., Розов В., Русанівський В.М.), Бопланові та інші карти, списки населених пунктів 1893, 1905, 1926 рр., довідники адміністративно-територіального поділу 1946, 1960, 1967-1969, 1972 і 1987 рр.

Дослідження ойконімії Дністровсько-Бузького межиріччя ґрунтується на основних теоретичних положеннях ономастики в цілому і ойконіміки зокрема, які розроблені у працях Бондалетова В.Д., Галаса К.Я., Бучкевича В.А., Карпенка Я.О., Никонова В.А., Німчука В.В., Стрижака О.С., Суперанської О.В. та інших або висвітлені у матеріалах шести ономастичних конференцій і збірниках статей та повідомлень на ономастичну тематику.

З'ясування походження назв населених пунктів досліджуваної території приділили значну увагу Бабинин С.Д., Бучко Д.Г., Гульдман В.К., Сіцінський Є.І., Яворовський М.І. та інші, однак цільне, ґрунтовне дослідження ойконімії регіону на сьогодні відсутнє.

Оскільки ойконімічна система включає всі назви населених пунктів певної території, незалежно від їхньої мовної належності, діалектних особливостей, часу виникнення і функціонування, то обов'язковими умовами будь-якого дослідження назв

поселень є чітке встановлення меж досліджуваного регіону і його контактів із сусідніми землями та збір інформації про народи, що населяли край і, відповідно, впливали на формування ойконімів.

Цим вимогам відповідає історичний розгляд питання про адміністративно-територіальний поділ (третій параграф дисертації), тому що, по-перше, визначаються межі досліджуваної території; по-друге, розглядаються всі зміни, яких зазнавав цей регіон в адміністративно-територіальному устрої, і характеризуються причини динаміки ойконімного процесу; по-третє, аналізується етнічний склад населення; по-четверте, визначаються основні напрямки в розвитку номінації населених пунктів, що поєднується із певною характеристикою самих денотатів.

Згідно із встановленою історичною періодизацією, взявши до уваги стан і можливості вивчення ойконімії Південно-Західного Поділля, можна виділити два основних етапи у розвитку ойконімікону названої території: незадокументований (на окремих часових відрізках недостатньо задокументований), який охоплює дві історичні епохи: дослов'янську (від найдавніших часів до VI ст.) і слов'янську (від VI до кінця IX ст.), і задокументований, який включає в себе давньохіднослов'янський період (кінець IX – середина XIV ст.), період литовсько-польського панування на Поділлі (середина XIV – кінець XVIII ст.), період перебування країв у складі Російської держави (кінець XVIII ст. – 1917 р.) та радянський період (1917 – 1991 рр.).

Після проголошення незалежності України змін в адміністративно-територіальному устрої досліджуваного регіону поки що не відбулося.

Загальна кількість поселень на території Південно-Західного Поділля за часом їх існування розподіляється так: до IV тис. до н.е. їх зафіксовано 73; у IV-III тис. до н.е. – 221; у II тис. до н.е. – 111; у I тис. – 203; в XI-XIV ст. – 137; в XV ст. – 262; у XVI ст. – 394; у XVII ст. – 538; у XVIII ст. – 787; у XIX ст. – 1015; у 1893 р. – 1212; у 1926 р. – 2001; у 1946 р. – 960; у 1960 р. – 850; у 1972 р. – 796; у 1993 р. – 782 (крім того, зареєстровано залишки 41 поселення без вста-

Загальна кількість поселень Південно-Західного Поділля
(територіальний зріз)

Район	Тип пос.	Всього го	Неім. об'єк-ти	Імен. об'єк-ти	Імен. мікро-об'єк.	Станом на 1993 р.:		
						всього м.	смт.	сіл сел.
Віньковецький	119	15	89	15	36	-	1	35
Волочиський	115	7	87	21	36	-	1	35
Городоцький	283	46	211	26	75	1	1	72
Деражнянський	302	42	208	52	62	1	2	59
Дунаєвецький	285	31	191	63	85	1	2	82
Кам.-Подільсь.	646	303	304	39	123	1	1	120
Красилівський	10	3	5	2	2	-	-	2
Летичівський	199	59	136	4	58	-	2	56
Новомицький	211	59	130	22	59	-	1	57
Старокостянт.	14	12	2	-	2	-	-	2
Старосинявськ.	97	12	70	15	35	-	1	34
Хмельницький	385	52	264	69	79	1	1	76
Чемеровецький	279	106	149	24	70	-	2	68
Ярмолинецький	214	18	161	35	60	-	1	59
Разом	3159	765	2007	387	782	5	16	757

¹ Міста обласного підпорядкування умовно включені у склад відповідних районів.

новлення часу їх існування).

Основну частину дисертації становить словник ойконімів, який, як показує практика ономастичних досліджень, є найоптимальнішим викладом їх результатів.

У "Вступних зауваженнях" розглядаються засади укладання словника. За основу взято будову словникових статей, яка практикувалася у роботах багатьох ономастів (Карпенка Ш.О., Лободи В.В. та ін.). Назві кожного населеного пункту присвячується окрема словникова стаття, що включає такі частини: вступну (офіційне найменування поселення, форма родового від-

мінка, ад'ектонім, катойконім; можливі усномовні варіанти; тип поселення і його локалізація), історико-бібліографічну (час і обставини заснування міста чи села; перша згадка про населений пункт у документах; найважливіші етапи розвитку поселення, що впливали на зміну чи переоформлення назви; усі варіанти ойконімів, які хронологічно та бібліографічно документуються) і лінгвістичну (з'ясування походження назви населеного пункту).

У зв'язку з фіксацією усіх варіантів назв і встановленням їх етимології для зменшення обсягу роботи прийнято систему умовних скорочень.

У результаті такої побудови робота фактично об'єднує в собі історичний, географічний (нормативний) та етимологічний словники ойконімів Дністровсько-Бузького межиріччя.

Власне "Словник ойконімів Південно-Західного Поділля" включає назви усіх поселень досліджуваного регіону, зокрема і мікроойконіми, оскільки між денотатами "поселення" і "мікропоселення" немає чіткої межі. Кожен ойконім проаналізований і віднесений до певного класу за лексико-семантичними і словотворчими ознаками. Однак у зв'язку із наявністю на досліджуваній території значної кількості поселень немає можливості для введення в основну частину дисертаційного дослідження більшості словникових статей. Насамперед це стосується назв невеликих поселень і тих, які нетривалий час перебували на обліку населених пунктів, а також ойконімів із прозорим етимологією та омонімічними назв поселень.

У словник включені 365 словникових статей, в яких проаналізовані усі назви міст і селищ міського типу; назви найдавніших населених пунктів краю; ойконіми, етимологія яких становить певну цінність для дослідників; назви поселень, які ілюструють різні семантико-словотворчі типи ойконімів досліджуваного регіону.

Висновки складаються із чотирьох параграфів.

У першому із них ("Динаміка ойконімного процесу") зафіксовані зміни, які відбувалися у складі ойконімікону Дністровсько-Бузького межиріччя від найдавніших часів до наших днів. Виявлено, що коефіцієнт динаміки ойконімів Південно-Західного

Поділля, який можна вирахувати, розділивши кількість назв (2822) на кількість поселень (2394), становить 1,178702.... тобто в середньому кожний п'ятий денотат змінював свою назву.

Основні тенденції динаміки ойконімії досліджуваного регіону такі ж, як і в інших районах України. Перейменування відбувались у зв'язку із зміною власника поселення, що було характерне для XV-XIX ст. (zareєстровано 47 випадків, що становить 19,9% від загальної кількості перейменувань: Ступинці -> Меків; Яруга -> Михайлівка), а у XX ст. замінялися в основному назви посесивні (Сцібори -> Соснівка; всього 9,3%), іншомовні (Езерівка -> Йосипівка; 4,2%), відетнонімії (Молдавський -> Лісний; 1,7%), пейоративні (Скотиняни -> Клинове; 8,1%) та мемор'альні, пов'язані із прізвищами Сталіна та його сподвижників (Сталіно -> Подільське; 2,1%).

З історичних джерел відомо, що в XI-XV ст. змінили свою назву 20 поселень (Гричківці, Цегутинці -> Карачієвці); в XVI - 33 (Руда-Парубоча -> Ятухи), в XVII - 25 (Новосілка -> Рихта), у XVIII - 30 (Ходиківці -> Лянцкорунь), у XIX - 39 (Великий Поросятів -> Великий Олександрів). В кінці XIX - на початку XX ст. зафіксовано 60 випадків перейменувань, а в першій третині XX ст. - 98, причому особливо багато було паралельно існуючих назв (Божково, Беліково -> Божкове). У 1946 р. zareєстровано 88 перейменувань (Дурняківці -> Надністрянка), у 1960 р. - 16 (Яблунівка -> Травневе), у 1972 р. - 13 (Курники -> Зоряне). В останнє двадцятиліття населені пункти не перейменовувалися, але ймовірно, що скоро будуть повернені колишні назви чи створені нові насамперед для поселень, що мають назви меморіального характеру (Евотневе, Ленінське).

Заміна власних назв населених пунктів раніше відбувалася стихійно, неупорядковано, і лише після другої світової війни цей процес набув законодавчого характеру.

Серед новостворених ойконімів найтиповішими є локативні, емоційно-експресивні, меморіальні та квалітативні (Залісся, Льбомирівка, Хмельницький, Ялинівка).

Більшість перейменувань була доцільною, мотивованою, але зустрічаються і необгрунтовані; особливо незрозумілою є заміна

відетноніжних назв, з якими тісно пов'язана історія країн (практикувалося у 1946 р., мабуть, з метою стерти з карти сліди проживання на Поділлі інших народів: Великі та Малі Вірмени -> Великозалісся і Малозалісся).

Внаслідок приєднання до іншого населеного пункту, знищення сіл татарами, переселення жителів, а також невключення поселень у довідники адміністративно-територіального поділу зафіксовано зникнення 1590 денотатів назв. Так, з XI-XV ст. перестали існувати 7 поселень (Кудин, Сволочигачі), в XVI - 13 (Верхній Бовванець, Зубівці), в XVII - 6 (Бучайка, Цівківська Слобідка), у XVIII - 13 (Бірбя, Викавля), у XIX - 103 (Бузулинці, Берест, Пронилів). В кінці XIX - на початку XX ст. зареєстровано зникнення 200 поселень (Беркуль, Біланівка, Вовче), а у 20-х роках XX ст. - 1076 (Адамишино, Безодня, Вітковського). У другій половині XX ст. знято з обліку 182 поселення (Баби, Буряківка, Каліс).

Для кожного населеного пункту по можливості простежені, з посиланням на відповідні джерела, усі фонетичні, морфологічні і словотворчі зміни, без чого неможливе задовільне вивчення умов і особливостей існування та розвитку ойконімів.

Всього зареєстровано 7226 варіантів ойконімів, з них синхронічних - 1091, а діахронічних - 6135.

Більшість синхронічних варіантів ойконімів є фонетичними (мабуть, правильніше буде назвати їх орфоепічними, оскільки основна їхня особливість зумовлена саме відмінностями у вимові: Бондарівка, Дунаївці, Кам'янка, Ольховці замість Боднарівка, Дуняївці, Кам'янка, Вільхівці). Існування інших аллоїконімів пояснюється прагненням до спрощення, полегшення вимови та написання назв (Залісся замість Залісся Перше) або паралельним вживанням колишніх назв поселень, що, по суті, є ойконімічною синонімією (Курники замість Зоряне).

У складі діахронічних варіантів зафіксовано 254 українськомовних (Осиково, Осикове), 3296 російських (Борисковці, Боршиковці, Бориковці), 2555 польських (Borssuków, Barsokufse, Borsukufse) і 30 інших (Вукуту - Бакота).

Серед діахронічних варіантів теж найбільше фонетичних аллоїконімів (50,4%: Байдачовка, Бодачівка, Бодачовка); у

великій кількості (28,3%) зустрічається і графічні (Vasyli-
komcze, Wasilkofce, Wasilkowce). Обидві групи майже не від-
бивають семантичних і словотворчих особливостей розвитку ойконі-
мії краю.

Менш поширені морфологічні (4,4%; х.Вільний, с.Вільне),
синтаксичні (10,9%; Гута-Старая, Стара Гута), словотворчі
(5,1%; Адамовці, Адамовка) і народно-етимологічні (1,1%;
Глибочок, Глібичок - від прикметника "глибокий" та ойконіма
Глібів) варіанти поселень.

Другий і третій параграфи - це характеристика лексико-се-
мантичної і словотворчої структури ойконімії Південно-Західно-
го Поділля.

Існує цілий ряд класифікацій топонімічного матеріалу
(Гумецької Л.А., Карпенка В.О., Кордуби М., Міклошича Ф., Ни-
конова В.А., Палацького Ф., Роспонда С., Селицева А.М., Та-
шицького В., Цілуйка К.К., Черняхівської Є.М. та ін.), в яких
обґрунтовані основні засади групування власних географічних
назв на певні розряди, однак і донині немає жодного класифіка-
ційного проекту, який не викликав би істотних заперечень з
боку дослідників. Тому за основу групування ойконімії Дніст-
ровсько-Бузького межиріччя взяті три принципи, внаслідок чого
аналіз ойконімів виконаний за семантиком твірного слова, тобто
за типом лексичної деривації; за екстралінгвальними, мотива-
ційними відношеннями, які виникали між денотатом і назвою,
тобто лексико-семантичний; за способом перетворення твірних
слів у власні назви, тобто словотвірний.

Семантика твірних слів становить значний інтерес для дос-
лідження, оскільки вона визначає типи слів, які стали основою
для творення назв, і дає можливість розкрити такі лексичні
одиниці, які з часом зникли із сучасної мови, але збереглися у
складі онімів (Баглаї <- баглаї у значенні "лінійні"; Зава-
динці <- завада у значенні "перешкода"; Закіт <- закіт у зна-
ченні "затока, вигин річки, підводний схил берега").

Характерною ознакою усіх класифікацій за способом лексичної
деривації, безперечно, є розмежування назв, похідних від
онімів та від апелативів. Кількість відонімних назв поселень
Дністровсько-Бузького межиріччя, за винятком давньосхідно-

Класифікація ойконімів Південно-Західного Поділля
за семантикою твірного слова.

Твірне слово	Час : 15 16 17 18 19 століття					1893 1926 1946 1960 1993 роки				
	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Антропоніми	: 194	321	356	497	581	628	842	483	447	415
Гідроніми	: 19	21	22	42	52	56	58	46	44	35
Хороніми	: 1	1	1	2	2	3	3	3	4	5
Ойконіми	: 6	34	42	131	194	315	332	119	99	83
Ідеоніми	: -	-	1	1	3	2	3	4	5	6
Мікротопоніми	: 15	22	38	41	62	119	393	75	53	46
Етніоніми	: 3	7	5	20	32	34	29	17	14	12
Катейконіми	: 16	24	29	35	37	39	35	34	33	32
АГТ і ГТ	: 39	59	98	172	274	397	729	198	182	181
Соц.-екон. і сусп.-пол. терміни	: 4	7	11	26	44	52	100	37	34	39
Прикметники	: 38	45	52	192	250	289	323	193	136	163
Числівники	: -	-	-	1	1	1	179	1	6	5
Прийменники	: 1	6	2	20	1	3	19	-	-	-
Невідомо	: 13	15	20	22	48	36	32	23	23	19
Разом	: 349	562	677	1202	1581	1974	3077	1233	1080	1041

слов'янського періоду, завжди переважає над кількістю відпеллятивних (наприклад, XVI ст. - 76,5%; XVIII ст. - 73%; 1946 р. - 63,3%; 1993 р. - 60,9%).

У складі відомітих назв населених пунктів домінують відантропоніми (XV ст. - 55,6% від загальної кількості ойконімів; XVII ст. - 52,6%; 1893 р. - 31,8%; 1946 р. - 39,1%; 1993 р. - 39,8%), серед яких виділяються посесивні (36-37% від загальної кількості антропоойконімів; Баранівка, МарачіУвці), патронімічні (19-21%; Боринівці, Шабинці), родові (3-4%; Мудриголови, Пучляки), меморіальні (1-2%; Калінінське, Ша-

ченківка) і періопоселенські (9-10%; КульчіУвці, Басівка); мотиваційні відношення багатьох відантропонімічних назв неможливо встановити через відсутність історичних відомостей (Іванівка, Тарасівка).

Словотвірна структура антропоойконімів характеризується продуктивністю суфіксальних утворень на -івц-і (28,5%; Мустівці), -инц-і (12,1%; Журавлинці) та -івк-а (27,8%; Шидлівка), плуральних форм (7,5%; Вовкотруби) і субстантивованих прикметників, переважно на -ів, -ин (14%; Зіньків, Оринин).

Відносно стабільним є відсоток відгідронімічних назв (2-4%; Збруч, Смотрич), більшість яких вказує на місцезнаходження денотата і утворена лексико-семантичним способом.

Типовим явищем для Дністровсько-Бузького межиріччя є утворення ойконімів від назв інших населених пунктів (м.ДунаУвці -> смт.ДунаУвці; 1993 р. - 7,9%). Відойконімі назви поселень переважно несли локативну інформацію і утворювалися лексико-семантичним (с.Межигір -> прис.Межигір), морфолого-синтаксичним (с.Антонівка -> фільв.Антонівський), морфологічним суфіксальним (Бабин -> Бабинок) та синтаксичним (Кудинна - Кирданівська) способами.

Кількість відетнонімічних ойконімів незначна, але стабільна (1-2%), і майже усі вони вказують на національність періопоселенців та утворюються шляхом плуралізації (Волохи, Гуцули).

Відмікротопонімі назви населених пунктів Івденно-Західного Поділля відомі з найдавніших часів, незважаючи на локальну обмеженість власних назв мікрооб'єктів (XV ст. - 4,3%; XVII ст. - 5,6%; XIX ст. - 3,9%; 1993 р. - 4,4% від загальної кількості ойконімів; Березина, Дубина, Швайн). Протягом XIV-XX ст. понад 90% відмікротопонімічних назв поселень мали локативне значення (Городище, Грабина); утворювалися вони переважно лексико-семантичним способом.

Серед назв населених пунктів відапелятивного походження виділяються ойконіми, мотивовані адміністративно-господарськими та географічними термінами (XV ст. - 11,4%; XVII ст. - 14,5%; XIX ст. - 17,3%; 1946 р. - 16,1%; 1993 р. - 17,4%).

які в основному мають локативне або квалітативне значення і утворені лексико-семантичним (Виселок, Слобідка), морфолого-синтаксичним (Лубовий, Підлісне), лексико-синтаксичним (Китайгород, Лісогірка) або синтаксичним (Яр-Косиковецький) способами.

На природно-географічні умови регіону вказують і фітофорні ойконіми, які можна розділити на три підгрупи: власне фітофорні (безпосередньо мотивовані назвами рослин; Ялинівка, раніше Погоріла); відтопонімі (утворені від назв географічних об'єктів, раніше тех мотивованих назвами рослин; Черешенька, раніше агронім) і відантропонімі (утворені від особових назв, спільнокоренових із назвами рослин; Маків, від прізвища власника села Маковецького). Продуктивність фітофорних назв у цілому стабільна і протягом XV-XX ст. становить 6-9% від загальної кількості назв населених пунктів.

Близько 15% ойконімів мають у своєму складі прикметникові основи: це або назви-субстантиви (Глушковецьке, Травневе), або назви-словосполучення (Велика Яромирка). Обидві групи назв мають переважно локативне чи квалітативне значення (90-98%); у другій половині XX ст. значно збільшилась (1993 р. - 11,6%) кількість емоційно-експресивних відприкметникових назв.

Наявність у складі ойконімів прикметників, рідше - іменників або числівників, створила можливість для існування бінарної опозиції (тільки у першій третині XX ст. зафіксовано 203 випадки повного протиставлення і 12 - неповного; Великий Олександрів - Малий Олександрів; Струга - Мала Стругка).

Суть лексико-семантичної класифікації ойконімії полягає у визначенні первинної, етимологічної семантики назви, коли враховуються екстралінгвальні, мотиваційні відношення між об'єктивною реальністю і мовним процесом.

Найдавнішими і найпоширенішими на території Південно-Західного Поділля є локативні ойконіми, які вказують на місце розташування населеного пункту (XV ст. - 20,9%; XVII ст. - 18,8%; XIX ст. - 26,1%; 1946 р. - 26,8%; 1993 р. - 22,4% від усієї кількості назв). Більшість їх утворена від ойконімів (Балинівка, Завалецький) або гідронімів (Завок, Плоскове)

Лексико-семантична структура ойконімії
Південно-Західного Поділля

Ойконіми	Час	століття					роки				
		15	16	17	18	19	1893	1926	1946	1960	1993
Локативні	:	67	104	116	240	352	473	673	292	232	210
Квалітативні	:	30	29	49	102	168	218	233	123	112	138
Локат.-квал.	:	9	18	30	69	104	202	284	80	72	67
Посесивні	:	67	100	129	205	262	349	529	185	171	158
Меморіальні	:	-	-	-	-	-	-	11	23	12	12
Емоц.-експрес.	:	-	-	-	2	5	8	25	20	14	26
Первопосел.	:	31	34	46	76	95	85	86	67	61	57
Родові	:	1	5	13	19	23	21	21	21	21	19
Відкатойк.- патронімічні	:	86	129	139	149	158	145	135	132	127	122
Соціал.-екон., сусп.-пол., культ.	:	-	-	1	4	10	9	12	8	6	6
Невідомо	:	29	64	95	143	175	165	171	139	125	122
Разом	:	1320	483	618	1009	1352	1675	2380	1090	953	937

шляхом ойконімізації інших онімів (Студениця), афіксації (Зарічанка) або субстантивації прикметників (Тарнорудський).

Стабільністю характеризуються квалітативні ойконіми, які, вказуючи на певну особливість поселення, ознаку за якістю, переважно утворювалися від адміністративно-го лодарських (Фільварок) та географічних (Бережанка) термінів або прикметників (Довжок): XV ст. - 9,4%; XVII ст. - 7,9%; XVIII ст. - 12,4%; 1946 р. - 11,3; 1993 р. - 14,77 Лексико-семантичний (Волиця, Хутір), морфолого-синтаксичний (Рубовий, Зелене), синтаксичний (Нова Гута) та морфологічний суфіксальний (Кам'янка, Соснівка) - найпродуктивніші серед способів деривації назв-квалітативів.

Значна кількість двослівних назв-словосполучень має подвійну мотивацію, що дало змогу виділити в окрему лексико-семантичну групу локативно-квалітативні ойконіми (XV ст. - 2,8%; XVII ст. - 4,8%; XIX ст. - 7,7%; 1946 р. - 7,3%; 1993 р. - 7,2%; Нова Бубнівка, Слобідка-Балинська).

В основному серед відантропонімних назв виділяють посесивні, які вказують на належність денотата певній особі (15-20%; Вікторівка, Глібів, Купин, Підпилип'я); патронімічні, пов'язані за походженням з іменами предків, які жили тут раніше; попередньою формою їх існування часто були катойконіми (10-20%; Малиничі, Савинці); родові, коли назва роду переходила на місце його проживання (1-2%; Сивороги); першопоселенські, утворені від імен перших мешканців населених пунктів (5-7%; Адамівка); меморіальні, присвоєні в честь певної людини, події, місця (близько 1%; Шевченка). Більшість цих класів розрізняється і структурно: родові назви утворені плуралізаційним способом (Везденьки); патронімічні - за допомогою суфіксів -ич-і, -івч-і, -инч-і (Балсиничі, зараз Криків; Охрімівці, Ріпинці); першопоселенські - в основному за допомогою суфікса -івк-а (Антонівка); меморіальні - переважно шляхом субстантивації прикметникових форм (Будьонівський, Воронилоче). Посесивні ойконіми Дністровсько-Бузького межиріччя продуктивні не лише за кількістю, а й за способами творення, серед яких виділяють морфологічний суфіксальний (Канівка, Цівківці), морфолого-синтаксичний (Балин, Хребіїв, Княже, зараз Княєпіль), синтаксичний (Мар'янівка Гуківська), лексико-синтаксичний (Адампіль) та ін.

Емоційно-експресивні назви поселень засвідчені у переказах ще на початку нашого тисячоліття (Золоте Яблучко), а документально в межах до 3% фіксуються з XVIII ст. (Зоряне, Привітне). Переважно це символічні, метафоричні назви (Славуца), деякі ойконіми мають "ідеологічне" забарвлення (Червона Вишня). Провідними способами деривації їх є синтаксичний (Нове Хиття) та морфолого-синтаксичний (Барвінкове).

У багатьох ойконімів (10-14%) мотив номінації виявити не вдалося. І якщо в назвах відантропонімного походження гіпотетично визначається посесивне, патронімічне чи інше значення

(Адамівка, Брківці), то в назвах відапелативного або невідомого походження (Баназки, Видава) це визначити практично неможливо.

В основу словотворчої характеристики ойконімії досліджуваного регіону покладений принцип її аналізу за характером дери-вації.

Один із найдавніших способів творення власних назв - лексико-семантичний, коли ойконімами стають інші слова; продуктивність його характеризується такими даними: XV ст. - 11% від усієї кількості назв поселень; XVII ст. - 11,4%; XIX ст. - 17,5%; 1946 р. - 17,9%; 1993 р. - 16,9%. Так переважно утворюються локативні (ст.Балин, Калмс) і квалітативні (Слобода, Хутір) назви.

Використання загальних та власних назв без зміни їхньої морфологічної структури зумовило появу омонімії, яку можна поділити на дві групи: мінонамастична, яка існує між різними класами онімів (р.Збруч - с.Збруч), та ономастично-апелативна, яка існує між онімами та апелативами (дружба - с.Дружба).

Найбільше незручностей завдають омонімічні назви населених пунктів. Для їх диференціації у склад ойконімів вводяться прикметники (Великий і Малий Берег), або числівники (Копачівка Перша і Друга); іноді назви розрізняються лише класом денотата (м. і снт.Дунаївці). У межах різних адміністративно-територіальних одиниць омонімічні ойконіми продовжують існувати, створюючи численні ряди Іванівок, Слобідок, Трапезних тощо.

Як різновиди лексико-семантичного розглядаються акцентуаційний (сучасні усновні варіанти ойконімів, які мають паралельне наголошування: Лозове; всього 3,3%) та плуралізаційний (ойконімами стають загальні і власні назви у формі множини; найчастіше це родові назви поселень: Щербані; 4-5%) типи дери-вації.

Найпродуктивнішим способом творення ойконімів Південно-Західного Поділля є морфологічний (XV ст. - 58,3% від загальної кількості назв; XVII ст. - 58,9%; XIX ст. - 44,3%; 1946 р. - 45,8%; 1993 р. - 40,6%), а в складі його - суфік-

Словотворча структура ойконімії
Південно-Західного Поділля

Спосіб творення	Час	15	16	17	18	19	1893	1926	1946	1960	1993
		століття					роки				
Лексико-семан.		34	51	70	120	230	290	709	169	134	159
Морфологічний:		179	290	361	492	585	566	560	482	454	439
зокрема											
префіксальний		-	-	-	2	3	4	13	4	1	1
конфіксальний		6	11	11	23	26	31	29	26	22	19
суфіксальний:		173	279	350	467	556	531	518	452	431	419
зокрема											
-івк-а		3	11	46	130	205	199	200	168	153	148
-івц-і		113	167	172	172	168	153	145	142	142	136
-инц-і		30	60	76	84	88	86	80	69	69	64
-ець		5	6	7	9	12	10	9	8	7	9
-иц-я		-	2	3	2	2	2	2	1	1	1
-ок		-	-	1	4	4	3	5	3	3	3
-ич-і		9	7	3	1	3	2	1	1	1	1
-сі-:		-	-	-	-	-	-	1	1	1	1
-к-		1	2	4	13	17	13	11	11	11	11
-ан-и, -ян-и		1	2	6	9	9	9	11	11	9	9
-цин-а		-	-	-	1	1	1	4	-	-	-
-ик, -чик		-	1	1	4	4	4	4	4	4	4
інші суфікси		11	21	31	38	43	49	45	33	30	32
Синтаксичний:		36	50	47	174	241	431	650	148	127	103
зокрема											
прикм.+іменник		30	36	42	137	211	346	313	130	114	95
числ.+іменник		-	-	-	1	1	-	26	1	6	3
імен.+прийм.+ім.		1	6	2	19	-	2	5	-	-	-
імен.+імен.		2	5	1	5	18	67	112	8	2	-
прикм.+прикм.		3	2	2	11	11	10	19	8	5	5
прийм.+імен.		-	-	-	1	-	1	14	-	-	-
ойконім.еквівал.		-	1	-	-	-	5	161	1	-	-
Плуралізація		2	11	31	52	69	62	89	49	44	38
Морфол.-синтакс.		39	45	68	28	125	109	173	116	107	114
Лексико-синтакс.		5	10	15	21	27	25	29	33	27	26
Контамінація		-	-	-	3	3	2	2	3	3	3
Регресивний		2	2	5	11	11	13	13	15	15	11
Акцентуаційний		-	-	-	-	-	-	-	-	-	31
Невідомо		10	11	16	17	24	23	23	18	15	14
Разом		1307	470	613	988	1315	1521	2248	1033	926	943

сальний (понад 90% таких ойконімів). Домінують словотворчі моделі на -івц-і та -инц-і, які найбільш поширені саме на досліджуваній території (1993 р. - відповідно 31% і 14,6% від кількості назв, утворених морфологічним способом; Іванківці, Голозубинці), і на -івк-а (33,7%; Балинівка, Доброльвівка).

Понад 70% ойконімів вищеперахованих моделей мотивовані антропонімами (Іванівці, Олександрівка, Уринці); структурні типи на -івц-і, -инц-і в основному мають патронімічне (Внучківці, зараз Радівці) та посесивне (Гелетинці) значення, а на -івк-а - локативне (Смотричівка), першопоселенське (Басівка) або посесивне (Черкасівка).

Окремі назви мають демінутивне забарвлення, яке надають їм суфікси -ок (Степок), -ик (Калісик), -к- (Дубинка) та інші (Тереми); у 1993 р. зафіксовано 53 назви із зменшено-пестливими відтінками у значенні.

Малопродуктивним є префіксальний різновид морфологічного способу творення (0,2%; Загора, Межигір); децю більше ойконімів-конфіксів (4,3%; Залетичівка, Наддністрянка); обидва утворення мають локативне значення.

Серед субстантивованих прикметників домінують посесивні ойконіми на -ів, -ин (Карижин, Кочубіїв) і локативні та квалітативні прикметникові форми (Біла, Імне). В цілому на території Дністровсько-Бузького межириччя морфолого-синтаксичний спосіб деривації є стабільно продуктивним (XV ст. - 12,7%; XVII ст. - 11,1%; XIX ст. - 9,5%; 1946 р. - 11%; 1993 р. - 12,1%).

Назви, утворені вляхом злиття сполучень слів в одне слово, поділяються на дві групи: "чисті" композити (Китайгород) та композити із суфіксацією (Новосілка); їх кількість становить до 3% від загальної кількості ойконімів. В основному це локативні або квалітативні назви.

Достатньо поширеним для ойконімікону Дністровсько-Бузького межириччя є синтаксичний спосіб словотворення, коли назвою поселення стає словосполучення (XV ст. - 11,7%; XVII ст. - 7,7%; XIX ст. - 18,4%; 1946 р. - 14,1%; 1993 р. - 10,9%). Найчастіше (понад 80%) складну назву утворює поєднання прикметника з іменником (Нове Село, Пилипи-Олександрівські);

мени продуктивні конструкції "прикметник та прикметник" (Велика Зелена), "числівник та іменник" (Залісся Перше), "іменник та іменник" (Хутір Корицького) та "іменник з прикметником" (За яром). На першу третину ХХ ст. припадає різке збільшення кількості ойконімічних еквівалентів (багато-слівних описових конструкцій типу Хата в Ляскорунській землі), яких зареєстровано 24,3% від усієї кількості назв-словосполучень.

Ойконіми, утворені синтаксичним способом деривації, переважно мають локативне (Виці Пакивці), квалітативне (Нове Село), локативно-квалітативне (Покутинський фільварок) та посесивне (Домські Коричинці) значення.

У параграфі "Відойконімі утворення Південно-Західного Поділля" визначено, що творення форми родового відмінка, ад'ектонімів та катойконімів Дністровсько-Бузького межиріччя відбувається за моделями, характерними для норм сучасної української літературної мови. Продуктивними є ад'ектоніми із суфіксами -ськ- (балинський) і катойконіми із суфіксами -ц-, -ан-, -ян- (балинці, слобідчани, устяни); при творенні цих форм нерідко відбувається чергування голосних та приголосних звуків.

Учтововні варіанти мають свою специфіку, що проявляється у більшій динамічності та різноманітності словотворчої структури відойконімічних похідних.

У "Загальних висновках", які завершують дисертаційне дослідження, відзначено, що ойконімія Південно-Західного Поділля, яка сформувалася у складних історико-географічних та лінгвістичних умовах, характеризується різноманітними лексико-семантичними та словотвірними особливостями.

Серед відонімічних назв населених пунктів домінують ойконіми, мотивовані антропонімами; відносно стабільним є і відсоток відгідронімічних, відмікротопонімічних і трансойконімічних назв.

Серед назв поселень відапелативного походження переважають ойконіми, мотивовані географічними та адміністративно-господарськими термінами.

Найдавнішими і найпоширенішими на території Дністровсько-Бузького межиріччя є локативні ойконіми; мени продуктивні ква-

літативні, посесивні та патронімічні назви (дві останніх групи - занепадаючий тип).

Ойконімікон досліджуваного регіону переважно формувався за допомогою лексико-семантичного і морфологічного суфіксального способів деривації; продуктивними є також субстантивація та злиття сполучень слів в одне слово.

Типовими для Південно-Західного Поділля є назви поселень на -івц-і, -инц-і, -івк-а та утворені шляхом ойконімізації інших онімів і апелятивів.

У цілому лексико-семантична та словотворча структура ойконімії досліджуваної території, незважаючи на певні, специфічні лише для неї особливості, пов'язані з розвитком матеріальної та духовної культури, суспільно-політичним ладом і особливо з географічним середовищем, має значно більше спільних, ніж відмінних ознак з ойконіміконами інших регіонів України. Це зумовлено тим, що поряд із закріпленням характерних для ойконімікону Дністровсько-Бузького межиріччя рис на процес утворення та функціонування назв населених пунктів впливали й інші фактори: запозичення ойконімів і способів їх утворення із суміжних та віддалених районів завдяки міграції населення, ознайомлення з ойконіміконом інших територій з друкованих видань, запровадження певних норм стосовно номінації новоутворених і трансформації назв раніше існуючих поселень.

Незважаючи на те, що Південно-Західне Поділля тривалий час перебувало у складі Речі Посполитої та Росії і більшість фіксацій назв населених пунктів є польсько- чи російськомовними, ойконімія досліджуваної території має чітко виражений український типологічний характер.

Зміст дисертаційного дослідження з'являють такі публікації:

1. Топоніми Хмельниччини, утворені за Радянської Влади // Сьома Подільська історико-краєзнавча конференція / секція історії радянського періоду /: Тези доповідей.- Кам'янець-Подільський, 1987.- С.109-110.

2. Ойконімія Південно-Західного Поділля в середині XVII ст. / за картою Г.А.Боплана / // м.Хмельницькому - 500: Тези науково-теоретичної конференції.- Хмельницький, 1991.- С.51-53.

3. Відгідронімні ойконіми Південно-Західного Поділля // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи: Збірник наукових праць.- Випуск 1.- Умань, 1992.- С.180-184.

4. Динаміка ойконімного процесу на території Південно-Західного Поділля // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи: Збірник наукових праць.- Ч.ІІ.- Умань, 1993.- С.109-116.

5. Фітофорні назви поселень Південно-Західного Поділля // Екологічне виховання: Тези виступів на науково-практичній конференції.- Умань, 1993.- С.21-23.

Підписано до друку 13.12.1993р. Об.І.І.Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир.100.Єам.372.Безплатно.
ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9

464655

AB 28.811

AB 28.811